

Акт Злуки 1919 року: погляд політолога-міжнародника

У статті здійснено спробу з'ясувати з позицій політичного реалізму історико-цивілізаційне й міжнародно-політичне значення Акту Злуки 1919 р. для формування модерної української нації й національної ідеї.

Ключові слова: автономія, договір, імперія, незалежність, суверенітет.

The article presents an attempt from position of political realism to evaluate the Unification Act 1919 historical-civilization, international and political importance for the modern Ukrainian nation and national idea formation.

Keywords: autonomy, agreement, empire, independence, sovereignty.

В статье сделана попытка выяснить с позиций политического реализма историко-цивилизационное и международно-политическое значение «Акта Злуки» 1919 г. для формирования современной украинской нации и национальной идеи.

Ключевые слова: автономия, договор, империя, независимость, суверенитет.

В історії багатовікової боротьби українського народу за волю й державну незалежність є події, міжнародно-політичне значення яких із плином часу не лише не втрачає актуальності, а й зростає ще більше. До них, безумовно, слід віднести Акт Злуки Української й Західноукраїнської

* доктор політичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Народних Республік, на честь якого президентським указом від 25 січня 1999 р. було встановлено **День соборності України**.

Справжньою метрикою української нації на порозі ХХ ст. став урочисто оприлюднений на Софійському майдані опівдні 22 січня 1919 р. спеціальний Універсал Директорії УНР, де наголошувалося: „Віднині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західноукраїнська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині народ український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду” [1]. Символічним виглядало й приурочення Акту Злуки до першої річниці ухвалення Українською Центральною Радою її 4-го Універсалу, яким УНР проголошувалася самостійною, ні від кого незалежною, суверенною державою.

Актуалізували проблему української Соборності, як у міжнародному й державно-політичному, так і в науковому вимірах, перемога в Києві Євромайдану – 2014 і Революції гідності, на які Кремль відреагував силовою анексією Криму, організацією й стимулюванням сепаратистських антиурядових заколотів у південно-східних областях України й, зрештою, відвертою збройною агресією проти неї.

Причини такого стану України як „розірваної держави” (за термінологією С.Гантінгтона) значно глибші, вони породжені, передусім, історичними, соціокультурними, конфесійними, етнічними й соціально-економічними чинниками, а також відмінностями в зовнішньополітичних орієнтаціях різних регіонів держави, що формувалися століттями. Таким чином, поняття „соборність” – це не лише територіальна спілка, тобто об'єднання в єдиному державному тілі українських етнічних земель.

Соборність у широкому розумінні – це також і соціокультурна та міжетнічна консолідація суспільства, і, що чи не найголовніше, згуртована національною ідеєю політична нація. Йдеться про співдружність людей різних етносів і віросповідань, соціальних верств суспільства в одній територіально окресленій державі.

Безперечно, саме гасло єдності й соборності батьківських земель, а також ідеї незалежності та державного суверенітету, сильної централізованої влади є головним змістом і смислом державницької ідеології будь-якого народу. Не були винятком у цьому й українці, хоча багатьма вони й сприймалися як „неісторичний” народ. Незважаючи на численні лиха й труднощі, що випали на долю українства, ідея його єдності ніколи не зникала з політичного обрію, з часів Русі вона не переставала хвилювати державотворців і політичних діячів, полководців і дипломатів, церковних ієрархів і літописців, письменників і поетів.

Тривогою за відсутність єдності на рідних землях, осудом князівських чвар і міжусобиць, що значною мірою призвели до падіння Київської держави Рюриковичів, буквально переповнені давньоруські оповіді й повчання, літописи й літературні твори. „Пощо ми губимо Руську землю, самі проти себе зваду маючи?”, - закликали онуки й правнуки Ярослава Мудрого на князівському з’їзді в Любечі в листопаді 1097 р. [2, с. 146]. Майже через століття чернігівські Ольговичі в конфлікті зі смоленськими Ростиславичами, обстоюючи традиційний статус Києва як загальнородової „отчини”, наголошували, що вони „ані угри, ані ляхи, але єдиного діда онуки”. Та марно закликали до єдності князі, літописці й безіменний автор геніального „Слова о полку Ігоревім”.

Після розпаду Київської держави та занепаду й загарбання сусідами в XIV ст. галицько-волинського „Королівства Русі” вітчизняній еліті не вдалося ані об’єднати в межах національної держави етнічні українські землі, ані зберегти й зміцнити їхню незалежність. Превалювання серед можновладців особистісних і регіональних інтересів над національно-

державними унеможливили організацію панівною князівсько-шляхетською верствою боротьби за незалежну соборну державу. На час створення Речі Посполитої в 1569 р. ідея поновлення українського („Руського” за тогочасною термінологією) князівства в їхній свідомості перестала відігравати будь-яку помітну роль.

Лише за доби Національної революції 1648-1676 рр. в народній свідомості стався, по суті, революційний прорив: уперше з часів Батиєвого нашестя окреслилася державна ідея, вироблена генієм великого гетьмана Б.Хмельницького. Вона передбачала створення незалежної держави, до складу якої мали увійти всі етнічні українські землі. Як заявив гетьман на переговорах із польськими послами у Переяславі в лютому 1649 р.: „Виб’ю з лядської неволі народ весь руський... Досить нам на Україні, і Поділля, і Волині; досить достатку в землі і князівстві своїм по Львів, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи” [3, с. 360].

Особисто Б.Хмельницький зробив усе можливе заради реалізації такої політичної програми, і лише вкрай несприятлива для Війська Запорозького міжнародна ситуація не дозволила йому досягти кінцевої мети. Але навіть короткочасне (з історичного погляду) існування козацької держави спричинилося до того, що ідея Соборності українських земель стала елементом суспільної свідомості українців. Свідченням тому – знамениті „козацькі літописи” кін. XVII – поч. XVIII ст. Самовидця, Самійла Величка і Григорія Граб’янки. Не випадково гетьман П.Дорошенко на переговорах із московськими послами наприкінці 1667 р. в якості головної умови досягнення союзної угоди назвав возз’єднання в межах козацької держави всіх українських етнічних земель „від Путивля за Перемишль і Самбір аж до Сянока”, щоб „обидва береги Дніпра” злилися „в первісній згоді й братерській любові” [4, с. 248-249].

Але історія розпорядилася таким чином, що внаслідок трьох поділів Речі Посполитої 1772, 1793 і 1795 рр., російсько-турецьких і наполеонівських війн західноукраїнські землі (сучасні Івано-Франківська,

Львівська, Тернопільська й Чернівецька області) опинилися в складі імперії Габсбургів, яка ще раніше разом з угорськими землями „прибрала до рук” і Закарпаття. Решта сучасної території України належала Російській імперії й у 1781-1783 рр. втратила рештки адміністративної автономії. Однак ідеї української самостійності й соборності залишилися живими та непогасними.

Причому під впливом піднесення національно-визвольних рухів у Південній Європі та на Балканах активним проповідником цих ідей виступила Східна Галичина – далеко не найрозвиненіший в економічному сенсі, але найбільш європеїзований український регіон. Коли вибухнула „Весна народів” - Європейська революція 1848-1849 рр., що охопила й Австрійську імперію, Головна Руська Рада у Львові ухвалила відозву „Будьмо народом”, де, зокрема, говорилося: „Ми, галицькі українці, належали до великого українського народу, що одною говорить мовою і 15 мільйонів виносить... Наш народ був колись самостійний, рівнявся у славі з найсильнішими народами в Європі. Через непривітні умови й політичні нещастя, розпався наш великий народ, стратив свою самостійність і перейшов під чужу владу. Але тепер пробудився і наш український лев”. Саме Головна Руська Рада ініціювала прийняття в якості національного – жовто-блакитного прапора і герба – золотого галицького лева.

„Ми мусимо, - писав у зверненні до галицької молоді в 1905 р. І.Франко, - навчитися чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції”. На той час вітчизняна суспільно-політична думка й нечисленна еліта як у конституційній Австро-Угорщині, так і в абсолютистській Російській імперії вбачала майбутнє України в єдності обох її частин. Проте Соборність українських земель уявлялась у трьох формах.

Харківський адвокат М.Міхновський і заснована ним у 1902 р.

Українська народна партія, а також лідер галицьких „молодих радикалів” Ю.Бачинський бачили цю соборність як результат реальної державної самостійності (адже соборність не могла „відбутися” за умов політичної залежності українських земель від двох імперій). На їхнє переконання, що стане домінуючим серед керівництва УНР і ЗУНР взимку 1918-1919 рр., не могла існувати незалежна Україна як цілісна держава, не об’єднавши розрізнені етнічні землі. Відтак, за ємною формулою Ю.Бачинського в його праці „Україна irredenta” (1895 р.), „вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ! – От її стяг!” [5, с. 113].

Але провідні політичні сили Наддніпрянщини (Українська соціал-демократична партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська демократично-радикальна партія) і Наддністрянщини (Українська національно-демократична партія) етапом майбутньої соборності вважали національно-територіальну автономію українських земель у складі Російської демократичної (федеративної) республіки чи реформованої на федеративних засадах Австро-Угорської імперії. Третій варіант прогнозувався на випадок поразки Росії в Першій світовій війні й „збирання” всієї України під скіпетром представника династії Габсбургів. У якості такого розглядався ерцгерцог Вільгельм Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) – депутат верхньої палати австрійського парламенту, австрійський лейтенант-кавалерист, начальник гарнізонів Олександрівська й Чернівців у 1918 р. та полковник Армії УНР.

Українська революція 1917-1920 рр. зробила реальною мрію багатьох поколінь українців про об’єднання в єдину соборну державу. За свідченням Д.Дорошенка, виїжджаючи в середині грудня 1917 р. до Бреста на мирну конференцію з Центральними державами, делегація УНР „не мала докладних інструкцій від уряду, ні від Центральної Ради. Тільки М.Грушевський мав з делегатами конференцію, на якій дуже докладно з’ясував їм, чого вони мають домагатися при переговорах, особливо щодо

територіальних умов. Делегація мала домагатися включення в склад Української Республіки цілої Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, - так, щоб ні одного клаптика української землі не залишилося під чужим пануванням... Коли б Австро-Угорщина не погодилась на уступку приналежних їй територій (що було більше, ніж імовірно!), то Грушевський ставив як необхідну умову ведення переговорів - створення з усіх українських земель Австро-Угорської монархії окремого коронного краю з якнайширшою автономією” [6, с. 215-216]. Так викристалізувався й перейшов у практичну площину ще один з головних напрямків зовнішньої політики Центральної Ради - боротьба за соборність українських земель.

Але підписані у Бресті в ніч на 27 січня (9 лютого) 1918 р. документи (мирний і додатковий договори, таємний протокол) не вповні однозначно розв’язували територіальні та національно-політичні проблеми. Кордон між Австро-Угорщиною і УНР мав залишатись таким же, як до війни з Російською імперією. А кордон між майбутньою відновленою Польщею й УНР визначався приблизно по лінії Тарноград – Білгорай і далі вздовж західної межі створеної перед світовою війною Холмської губернії. Отже, західна частина Холмщини, яку заселяли, головним чином поляки, мала відійти до Польщі, а східна, де переважали етнічні українці, - до України. Однак остаточне вирішення питання покладалося на спеціальну змішану комісію „згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення”, тобто за принципом національного самовизначення [7, арк. 59].

В таємному документі - протоколі, на який погодилися делегації УНР і Австро-Угорщини, мова йшла про те, що майбутні приязні міжнаціональні відносини будуть скріплені наданням польській, єврейській і німецькій меншинам в Україні та українському населенню Австрії можливостей для повноцінного розвитку. В УНР відповідні закони - про національно-персональну автономію вже були прийняті. Українські

делегати взяли до відома обіцянку австрійського уряду не пізніше 31 липня 1918 р. внести до Парламенту (Рейхсрату) законопроект, згідно з яким „частини Східної Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від Королівства Галичини і залучені з Буковиною в один коронний край”, та що „австрійське правительство всіма способами, які стоять до його розпорядимости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону” [8, с. 468].

Дана таємна декларація мала втратити силу, якби Україна не виконала котроїсь з умов договору. Таким чином, створення коронного краю передусім було „зав’язане” на домовленість, що Україна надасть у розпорядження Центральних держав 60 млн. пудів збіжжя. Зрештою, цей пункт перетворився на центральний, тому Брестський мир одержав назву „хлібного миру”. Ще одне застереження протоколу зводилось до того, що сумніви стосовно можливості виконання економічних статей домовленостей в обумовлений термін стануть достатньою підставою для відмови Австро-Угорщини від ратифікації мирного договору в цілому. Отже, Україна мала сплатити явно неадекватну ціну за обіцяну допомогу і при цьому її ще й брутално ошукували, формулюючи заздалегідь нереальні шляхи врегулювання питань про Холмщину і Підляшшя та коронний край, закладаючи нееквівалентний обмін товарами. Однак навіть підписані в Бресті документи політики Центральних держав суттєво й однобічно скоригували уже в перші дні після офіційного укладення миру.

Австрійсько-німецька сторона під надуманим приводом відібрала в українських дипломатів їхній примірник таємного договору й передала його на зберігання до МЗС Німеччини, обопільно домовившись, що в разі недотримання Україною умов постачання хліба (а в те, що їх можна взагалі виконати, міг вірити лише абсолютно позбавлений реалізму політик) протокол буде знищено. Шляхом відвертого, цинічного шантажу австрійці домоглися перегляду таємної угоди про Холмщину на користь поляків, не особливо бентежачись грубою зрадою науково-етнографічного принципу і

не полишаючи настійних спроб взагалі „законно похоронити” всю угоду в частині взятих перед українцями зобов’язань.

Попри всі зусилля посла Української Держави у Відні - історика В.Липинського, Австро-Угорщина відмовилася ратифікувати Брестський мирний договір і в липні 1918 р. офіційно анулювала таємну угоду щодо створення автономного західноукраїнського коронного краю під формальним приводом невчасного виконання Києвом продовольчих поставок. І все ж гетьман П.Скоропадський, що за сприяння Берліна прийшов до влади внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р., намагався використати військову силу й політичний вплив Німеччини у Східній Європі для внутрішнього й міжнародного зміцнення Української Держави, забезпечення їй сприятливих зовнішніх кордонів та захисту від можливої іноземної агресії.

Якщо уряд УНР, за згоди німецького командування, в другій половині березня – квітні 1918 „явочним порядком” запроваджував власну адміністрацію в Поліському регіоні (сучасна Брестська область Білорусі) й Гомельщині та наполягав на входженні Прип’ятського басейну до складу України на переговорах із делегацією Білоруської Ради 10-25 квітня 1918 р., то за гетьманату цей процес набув юридичного оформлення.

Вже в середині травня 1918 МВС розробило проект закону про адміністративний поділ прилучених до Української Держави повітів між губерніями, за яким Гомельський повіт мав увійти до складу Чернігівщини, Мозирський і Річицький повіти – до Київщини, а Пінський – до Волинської губернії [9, арк. 15-17]. Невдовзі П.Скоропадський ухвалив закон „Про тимчасове розповсюдження Української державної влади”, що визначав дії судових органів, повноваження прокуратури та МВС на зазначених територіях. А 14 серпня 1918 р. Рада Міністрів, заслухавши доповідь міністра внутрішніх справ про влаштування управління частин губерній, які відходять від РСФРР до Української Держави, постановила прилучити Гомельський повіт до Чернігівської

губернії, а „повіти Річицький, Пінський і Мозирський об'єднати в осібну Поліську округу з адміністративним центром в Мозирі” [10, арк. 21].

Тоді ж Берлін відвідав голова Ради Міністрів Української Держави Ф.Лизогуб і домовився про надання Німеччиною кредиту в розмірі 1 млрд. марок, розвиток взаємної торгівлі та, що головне, про офіційну підтримку Києва в територіальних суперечках із сусідами. А 4-17 вересня 1918 р. державний візит (перший в історії вітчизняної дипломатії ХХ ст.) до Німеччини здійснив гетьман П.Скоропадський, що погодив із кайзером Вільгельмом II і рейхсканцлером Георгом фон Гертлінгом лінію українсько-російського державного кордону й домовився про визнання Криму автономної частиною Української Держави, а також про повернення їй частини Чорноморського флоту. Проте в обох випадках українським керівникам не вдалося отримати згоду на створення повноцінних Збройних сил.

Справа в тому, що прагнучи виправити на користь України відоме положення 3-го Універсалу Центральної Ради від 7(20) листопада 1917 р. про те, що до складу проголошеної тоді УНР входить Таврійська губернія без Криму, в середині серпня 1918 р. Рада Міністрів Української Держави оголосила економічну блокаду півострова. Було припинено залізничний і морський рух та торгівлю, після чого яскраво виявилася цілковита залежність півострова від материка: його економічне життя виявилось цілком паралізованим. Це змусило кримську сторону реально поглянути на стан справ, на межі зриву опинилися й поставки з Криму в Німеччину продуктів харчування. Начальник генштабу німецьких окупаційних військ генерал-лейтенант В.Гренер запропонував провести з цього приводу переговори в Києві за участю всіх зацікавлених сторін.

Напередодні повернення П.Скоропадського з Німеччини, 18 вересня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила тимчасово призупинити „митну війну” за умови негайного прибуття кримських повноважних представників для переговорів до Києва. Кримська делегація складалася з міністра юстиції

А.Ахматовича (голова), міністра освіти М.Чарикова (колишній російський посол у Стамбулі), міністра шляхів сполучення Л.Фрімана, міністра постачання В.Домброво і керуючого міністерством фінансів Д.Нікіфорова; Українську Державу представляли Ф.Лизогуб, Д.Дорошенко (міністр закордонних справ), І.Кістяківський (міністр внутрішніх справ), А.Ржепецький (міністр фінансів) і О.Рогоза (військовий міністр). Але, незважаючи на досить високий рівень представництва обох сторін, перший досвід переговорного спілкування виявився безплідним. Вину за невдачу Д.Дорошенко поклав на кримську делегацію, що „виявила дуже неустойчивий тон і всіма способами обходила просто поставлене їй питання про злуку з Україною” [11, с. 148].

Українські міністри заявили про невизнання кримських делегатів компетентними висловлювати волю й бажання всього населення півострова, зажадавши прибуття представників головних національних груп. Через тиждень до Києва приїхали лідери німецьких колоністів Т.Рапп і А.Нефф та кримських татар - Ю.Везіров і А.Озенбашли. На спільному засіданні делегацій 9 жовтня 1918 р. було оприлюднено українську Декларацію з викладом принципів кримської краєвої конституції. Вона починалася з того, що „Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю”, до компетенції Києва передавалися зовнішня політика, оборона, цивільне й кримінальне законодавство, призначення вищих посадових осіб автономії й затвердження місцевих законів, фінансова й митна система, експлуатація залізниць, пошт і телеграфу. Водночас Крим зберігав свій крайовий уряд і народні збори з правом вироблення місцевого законодавства, власний бюджет, контроль над торгівлею, промисловістю, сільським господарством, податками, судовими справами, освітою, охороною здоров'я й міжнаціональними відносинами [12, арк. 9].

Опинившись у глухому куті, кримська делегація змушена була погодитись на продиктовані Києвом попередні умови приєднання півострова, регіональні інтереси якого цілком враховувалися. При

закордонному, військовому й фінансовому міністерствах Української Держави мали бути створені особливі відділи з кримських справ, а при гетьманові – окрема посада статс-секретаря з правом голосу на засіданнях Ради Міністрів з усіх питань, які стосуються інтересів півострова. Проте остаточне вирішення кримського питання на користь Української Держави зірвалося якраз у той час, коли залишалося узгодити несуттєві формальності. Військова поразка Німеччини й поява антантівської ескадри у Чорному морі пришвидшили прихід до влади в Сімферополі нового крайового уряду, що задекларував „прагнення до відродження єдиної Росії” й звернувся за допомогою до Добровольчої армії А.Денікіна, чий підрозділ невдовзі висадилися на півострові.

Важливим напрямком діяльності дипломатії гетьманату було й приєднання територій, історично пов'язаних з Україною, зокрема, це стосувалося окупованої Румунією на початку 1918 р. Бессарабії. До моменту вирішення проблеми її державної належності гетьманський уряд вирішив не встановлювати дипломатичні відносини з Бухарестом на рівні послів, а 11 травня 1918 р. видав розпорядження „Про заборону вивозу товарів у Румунію і Бессарабію”. Ця „митна війна” тривала протягом усього літа, доки до Києва не прибула для відповідних переговорів румунська урядова делегація. Проте загальна зміна військово-політичної ситуації в Європі в зв'язку з наближенням перемоги Антанти в світовій війні змусила гетьманський уряд піти на підписання з Румунією 26 жовтня 1918 р. угоди, що фактично визнавала статус-кво в Бессарабії.

На початку літа 1918 р. в оточенні П.Скоропадського визрів досить ризикований план об'єднання з Українською Державою Кубані. За ним передбачалося висадити на східному азовському узбережжі 15-тис. Окрему Запорізьку дивізію генерал-майора З.Натієва, що була дислокована уздовж демаркаційної лінії з більшовицькою Росією на сході Харківської губернії. Водночас на Кубані мало спалахнути антибільшовицьке повстання, за допомогою якого українські війська могли б визволити Катеринодар до

підходу Добровольчої армії.

Коли німецьке окупаційне командування на початку серпня погодилося з проведенням кубанської операції, П.Скоропадський віддав наказ про передислокацію військ до залізниці для посадки в ешелони, були розроблені докладні плани бойових дій і виділені відповідні кошти. Але, як згадував Д.Дорошенко, „справа розбилася через саботаж, чи вірніше зраду одного з високих урядовців українського міністерства війни: очевидячки будши в стосунках з Алексєєвим (лідер білогвардійського руху і організатор Добровольчої армії. – В.Г.) і сприяючи його інтересам, цей пан умисне затягав цілу справу, не вважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під різними претекстами початок операцій, а тим часом Алексєєв швиденько вирушив в похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посувався до Новоросійська. Тоді німці заявили, що вже пізно, і що вони не можуть допустити збройної сутички між українцями й добровольцями” [13, с. 293-294].

З виразно соборницьких позицій 23 травня – 7 жовтня 1918 р. в Києві вела мирні переговори з російськими представниками делегація Української Держави. Спираючись на міжнародні усталені норми, її голова - сенатор С.Шелухин запропонував у якості загального застосовувати при визначенні кордонів етнографічний принцип і лише в окремих випадках враховувати стратегічну й економічну доцільність. Голова делегації РСФРР – близький до В.Леніна болгарський лівий соціал-демократ Х.Раковський – принцип самовизначення населення тих чи інших територій, стверджуючи, що Москва пішла на істотні поступки Україні, погодившись на передачу їй території площею в 46 тис. кв. км у Мозирському повіті та двохколіійної залізниці Пінськ - Речиця з вузлом у Жлобині (сучасна Гомельська область Білорусі).

Непоступливість Києва щодо контролю над південною частиною Воронежської губернії та Донецьким басейном свідчила, на думку Х.Раковського, про прагнення України встановити не етнографічний, а

геополітичний кордон. Лише 22 червня 1918 р. сторони дійшли компромісу, згідно якого делегації мали спиратися на етнографічний принцип, „причому в окремих зазначених в тому (мирному. – Авт.) договорі спірних місцевостях... розпочати організоване і вільне запитання населення задля остаточного установаження державного кордону в тих місцевостях” [14, с. 188].

Але російська делегація, всупереч лінгвістичним даним, претендувала на чотири північні повіти Чернігівської губернії. Українська ж сторона, в свою чергу, представила карту діалектів, складену в 1915 р. відомим лінгвістом Д.Ушаковим. Її дані мали обґрунтувати українські вимоги, що стосувалися 10-ти повітів Воронежської, Курської та Орловської губерній, чотирьох північних повітів Чернігівщини й третини Облaсті Війська Донського. Не дивно, що відчутного прогресу на українсько-російських переговорах не простежувалося, вже погоджений етнографічний принцип визначення міждержавних кордонів перетворився на велику незручність для Х.Раковського, він знову почав висувати на перший план право „окремих індивідів на політичне самовизначення”.

Як аргумент на користь такого підходу, голова російської делегації вповні серйозно наводив постанову сходу с. Баламутівки Сквирського повіту Київської губернії про відокремлення від України і приєднання до більшовицької Росії. З метою затягування переговорів Х.Раковський активно використовував сфальсифіковані дані щодо волевиявлення україномовного населення суміжних повітів РСФРР і запропонував проходження державного кордону в 125-200 км на захід від українсько-російської етнографічної межі. Від України відрізалось б майже 85 % покладів вугілля і весь ресурс антрациту, що робило проблематичним подальший розвиток металургійної промисловості.

Не менші розбіжності на переговорах викликали також проблеми розподілу майна і зобов'язань колишньої Російської імперії та укладення торговельного договору. 30 липня 1918 р. на засіданні фінансово-

рахункової комісії українські представники зауважили, що коли вже на Українську Державу покладається частина російських боргів, то за нею треба визнати і право на частину державного майна Росії. Причому якщо Х.Раковський вважав, ніби Україна перестала бути відповідальною за російські зобов'язання 15 березня 1918 р. (день ратифікації Брестського мирного договору 4-м надзвичайним всеросійським з'їздом рад), то українська сторона називала 7 листопада 1917 р. – день проголошення УНР.

Пізньої осені 1918 р. соборницький рух одержав нового імпульсу, набувши двостороннього, зустрічного характеру. У процесі розпаду Австро-Угорщини на західних землях була проголошена ЗУНР, яка відразу ж опинилася в стані збройного конфлікту з відродженою Польщею. Тому провід ЗУНР - Українська Національна Рада (УНРада), опинившись у скрутному становищі (під натиском поляків уже 21 листопада Державному Секретаріатові ЗУНР довелося залишити Львів і перебраться до Тернополя), змушений був форсувати кроки щодо об'єднання з Великою Україною, де саме розгорталася антигетьманське повстання під проводом Директорії на чолі з В.Винниченком.

Проте повалення режиму П.Скоропадського, з огляду на присутність окупаційних німецьких військ, дещо затяглося, і 1 грудня 1918 р. повноважні представники Державного Секретаріату ЗУНР – Л.Цегельський, Д.Левицький та члени Директорії В.Винниченко, С.Петлюра, П.Андрієвський і Ф.Швець підписали у Фастові „Передвступний договір” про майбутнє об'єднання двох республік. У документі висловлювався „непохитний намір” Західноукраїнської Народної Республіки „злитись у найкоротшій часі в одну Велику державу з Українською Народною Республікою” [15, с. 254]. Про зустрічний намір заявила і УНР. У документі відзначалося, що до практичної реалізації обопільного наміру ЗУНР одержує територіальну автономію, рамки якої мала виробити спеціальна комісія.

З огляду на несприятливий перебіг воєнних дій західноукраїнський уряд змушений був невдовзі залишити Тернопіль і переїхати до Станіслава. Саме там 3 січня 1919 р. на першому ж засіданні УНРади була одностайно затверджена Ухвала про Злуку ЗУНР з УНР. Документ визначав, що до моменту скликання спільних Установчих зборів законодавчу владу на території колишньої ЗУНР має виконувати УНРада, а цивільну і військову владу – Державний Секретаріат. З метою урочистої ратифікації Ухвали УНРади, завершення офіційного оформлення Злуки двох республік, а також участі в роботі Трудового Конгресу України до Києва була направлена представницька (36 чол.) делегація ЗУНР на чолі з віце-президентом УНРади Л.Бачинським.

Делегація прибула до столиці УНР 18 січня 1919 р., наступного дня відбулася урочиста нарада Директорії та Ради Народних Міністрів УНР з приводу об'єднання республік за участю президії делегації ЗУНР. Члени делегації вручили Директорії вірчу Грамоту УНРади про об'єднання ЗУНР з Великою Україною.

Тим часом прагнення до Соборності зростало, захоплюючи найвіддаленіші українські землі, в тому числі й Закарпаття, що в той час стало об'єктом боротьби відразу кількох держав. Всенародні збори закарпатських русинів, які відбулися в Хусті 21 січня 1919 р. за участю 420 делегатів від 175 міських та сільських громад і понад 1,5 тис. чоловік без мандатів, висловились за приєднання краю до Великої України. А в Києві 22 січня 1919 р. в урочистій обстановці представники ЗУНР (Л.Бачинський) і УНР (В.Винниченко) обмінялися соборними документами. Наступного дня Трудовий Конгрес України, заслухавши і обговоривши Акти Соборності, схвалив їх, надавши їм юридичної сили.

ЗУНР офіційно оголошувалася Західною областю УНР (ЗО УНР). Президент УНРади Є.Петрушевич незабаром був обраний до складу Директорії, а Л.Цегельський - призначений товаришем міністра закордонних справ УНР. Обидві республіки мали виступати спільним

фронтом на міжнародній арені, а їхні закордонні представництва – працювати у повному порозумінні в справах, що стосуються об'єднаної України, подвійність допускалася лише у випадках, коли того вимагали специфічні інтереси тієї чи іншої частини, а для забезпечення інтересів ЗО УНР у кожній закордонній місії УНР галичанину гарантувалося місце радника.

Однак злука УНР і ЗУНР в одну державу через низку об'єктивних і суб'єктивних обставин не була доведена до кінця. Головна з них – скрутне військово-політичне становище, в якому незабаром опинилися Директорія та її уряд, що змушені були під натиском більшовицьких сил залишити майже всю Наддніпрянщину. Не в кращій ситуації опинилася і ЗО УНР: Закарпаття в травні 1919 р. окупувала Чехословаччина, Східна Галичина вела важку й нерівну боротьбу проти поляків, а чернівецькі румуни 28 листопада 1918 р. проголосили злуку з офіційним Бухарестом.

Практично й Ухвала УНРади від 3 січня 1919 р., і Універсал Директорії від 22 січня 1919 р. лише декларували проведення державного об'єднання в майбутньому, що мали закріпити Всеукраїнські Установчі збори, скликати які в тих умовах виявилось неможливим. До того часу встановлювався державний зв'язок між двома українськими державними суб'єктами, близький до конфедеративного, з окремими урядами, системами державної адміністрації й Збройними силами. Ця організаційна відособленість збереглася навіть тоді, коли територію ЗО УНР було повністю окуповано польськими військами, а її уряд разом з Галицькою армією опинилися на теренах, підконтрольних безпосередньо Директорії.

До того ж, попри поширену серед широкого загалу думку, за нехайне і реальне об'єднання з Великою Україною від початків активно виступали лише галицькі соціал-демократи, студентство, частина військових (насамперед, Січові Стрільці) й селянські організації. Але лідери львівської УНРади, що звикли до мирної та комфортної атмосфери австрійського парламенту, галицького й буковинського сеймів, керівники провідних у

регіоні національно-демократичної й радикальної партій тривалий час орієнтувалася на утворення автономної західноукраїнської держави в складі проголошеної імператорським маніфестом від 16 жовтня 1918 р. австрійської федерації.

Вже в умовах розпаду монархії Габсбургів голова УНРади і майбутній лідер ЗУНР Є.Петрушевич пояснював це тим, що в „14-ти пунктах” повоєнного мирного урегулювання президента США В.Вільсона для народів Австро-Угорщини гарантувалося право на самовизначення, а Росія трактувалася як єдина нація і єдина держава (хоча останнє й не відповідало букві та духу офіційних коментарів до пунктів, затверджених В.Вільсоном наприкінці жовтня). Тільки під тиском руху „Комітетів з'єднання Українських Земель” і безславної втрати Львова уряд ЗУНР 24 листопада 1918 р. ухвалив розпочати переговори про Злуку з Директорією, яка успішно розгорнула повстання проти режиму гетьмана П.Скоропадського.

Але й після підписання „Передвступного договору” та проголошення Акту Злуки галицька еліта продовжувала вважати, що в інтересах українського соборного будівництва слід зберегти й навіть зміцнити суверенність західноукраїнської держави як найрозвиненішого, з національно-політичного погляду, регіону, що міг забезпечити дисципліновану військову силу – Галицьку Армію. На думку Є.Петрушевича і його оточення, саме Східна Галичина мала стати єдиною ланкою для налагодження політичних і господарських зв'язків України із Західною Європою.

На принципово відмінних позиціях у даному випадку перебувала Директорія УНР і, зокрема, С.Петлюра, який фактично очолив її із середини лютого 1919 р. „Думаю я, - писав він, аналізуючи причини поразки Визвольних змагань, - що шлях до Української державності стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді

можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами. Інша політика – це мрії, нереальні комбінації, що призведуть до того, що ніякої України не буде” [16, с. 330].

На підтримку саме такої соборницької платформи можна навести й вислів посла УНР в Швейцарії, буковинця й імперського рицаря, довголітнього депутата австрійського ландтагу й фактичного автора загалом вигідного для УНР Брестського мирного договору – М.Василька. У листі до радника УНРади у Відні К.Левицького від 6 листопада 1919 р. він наголосив: „Як відомо, то жодна держава в початках своєї самостійності не розпоряджалася своєю цілою територією; то ж чому мають власне Українці – котрі з бідною існували в давній Австрії і самі стоять в своїй національній організації нижче Персів, які в війні не належали також до переможців – ставити жадання збудувати зараз державу, обнімаючи усі її етнографічні території!” [17, арк. 20].

Проте конфлікт загальноукраїнських і регіональних інтересів заради державницького ідеалу Соборності так і не вдалося подолати, що наочно виявилось вже 26-28 лютого 1919 р., коли секретар парламенту ЗО УНР і майбутній керівник її зовнішньополітичного відомства С.Витвицький очолив повноважну делегацію на переговорах у Ходорові та Львові зі спеціальною місією Антанти французького дивізійного генерала Ж.Бартелемі. Українська сторона наполягала на встановленні лінії перемир'я по р. Сан, але із застереженням, що майбутній державний кордон з Польщею буде встановлений за етнографічним принципом, тобто дещо західніше від демаркаційної лінії. 28 лютого Ж.Бартелемі вручив С.Витвицькому листа з антантівським проектом угоди, за яким демаркаційна лінія визначалася таким чином, щоб до Польщі відійшла третина території Східної Галичини зі Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном. Питання остаточного окреслення державних кордонів покладалося на Паризьку мирну конференцію, а доти ЗО УНР зберігала право використовувати для своїх потреб певну кількість

Бориславської нафти.

Вже після Другої світової війни С.Витвицький згадував, що Ж.Бартелемі, перед врученням українській делегації листа з проектом антантівської угоди, нагадав про більшовицький наступ зі сходу та прибуття до Польщі 6-ти дивізій сформованої й озброєної у Франції армії генерала Ю.Галлера, а також наголосив: „Якщо ви приймете наше пропозиція, то ми поробимо заходи, щоб визнано вашу суверенність. Факт, що ми з вами переговорюємо і звертаємося до вас з тим пропозиціям є вже до деякої міри визнанням вашої держави. Опісля з нашою поміччю ви переможете большевиків, відберете завойовану територію і не прийдете на мирову конференцію з порожніми руками. Ваше рішення буде мати вплив на вислід переговорів Директорії з представниками Антанти в Одесі, бо наші повновласті йдуть далі, аніж повновласті Одеських делегатів. Ми будемо робити заходи, щоб ваших представників допустили на мирову конференцію. Ми вишлемо місію, яка залишиться у вас і даватиме нам звідомлення про ваші потреби. Ми наладнаємо відносини між вашим урядом і державами Антанти... Ваше рішення буде початком нового життя для вас. Ніколи й ніде не будете мати такої нагоди як сьогодні. Доля вашого народу є у ваших руках” [18, с. 106].

Але, на жаль, керівництво ЗО УНР під тиском вищого командування Галицької армії відмовилося від послуг місії Ж.Бартелемі й утратило реальний шанс здобути дипломатичне визнання з боку Антанти, делегація С.Витвицького невдовзі припинила переговори. І все ж Акт Злуки уможливив формування загальноукраїнської делегації на Паризьку мирну конференцію 1919-1920 рр.: її очолив колишній міністр пошт і телеграфу часів Центральної Ради (!) соціаліст-самостійник Г.Сидоренко, який до того ж не володів досконало жодною із західноєвропейських мов, а заступником голови став державний секретар закордонних справ ЗО УНР, відомий журналіст В.Панейко. До складу делегації увійшли також уповноважені дипломати – перший керівник зовнішньополітичного

відомства Центральної Ради О.Шульгин і два віце-міністри закордонних справ УНР - А.Галіп і А.Марголін. Наприкінці квітня до них приєдналися ще три галичанина, що прибули до Парижа для укладення перемир'я з Польщею, - керуючий справами державного секретарства закордонних справ М.Лозинський, державний секретар військових справ Д.Вітовський і урядовець С.Кульчицький.

Завеликий (включала секретаря, 14 радників, 34 канцеляриста, 20 працівників інформбюро, 6 журналістів і навіть спостерігачів від 6-ти урядових партій Соборної УНР) та політично неоднорідний склад Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Паризьку мирну конференцію доповнювався дивною домовленістю між Директорією УНР і урядом Західної області від 30 березня 1919 р. Формально делегація була „спільною для обох частин України” й мала „заступати цілість української справи”, але водночас допускалася можливість подвійної дипломатичної гри, коли б цього вимагали життєві інтереси тієї чи іншої частини Соборної України.

Вже після підписання Версальського мирного договору з Німеччиною, коли перспективи розгляду українського питання на Паризькій мирній конференції стали примарними, група французьких політиків (голова комісії із закордонних справ Палати депутатів А.Франклен-Буйон, экс-прем'єр і військовий міністр П.Пенлеве, экс-міністр внутрішніх справ Т.Стега, чинний міністр освіти Л.Лефер, відомий історик – професор Сорбонни Ш.Сеньобос та ін.), що симпатизували УНР, склала аналітичну записку з поясненням причин невдачі Надзвичайної дипломатичної місії УНР. У ній, зокрема, зазначалося: „Немає єдності в напрямку, ні дисципліни. Кожний член Місії бажає удавати з себе великого дипломата і провадить власну персональну політику. Панує цілковита незгода поміж членами (є три табори: прибічники цілковитої незалежності, федералісти і галичани). Боротьба всіх проти всіх. Вони не потурбувалися увійти в порозуміння з прихильниками України в Парижі і слідувати їхнім

порадам. Своїми інтригами перед представниками держав Антанти, аби принизити один другого своїми протилежними заявами французам, американцям та англійцям, вони викликали проти себе обвинувачення в нещирості й анархічності. Вороги України - поляки і росіяни влучно скористалися цими непорозуміннями, аби доказати державам Антанти, що Україна не є центр організованості і ладу, що не можна базуватися на українській державі, що Україна є нова Мексика, захоплена анархією ще гіршою, ніж анархія Великої Росії й більшовицьких країн” [17, арк. 11] .

Таким чином, досягти інтеграції двох державних організмів, погодження й синхронізації їхньої дипломатичної діяльності не вдалося, передусім, тому що керівники ЗО УНР здебільшого не бажали поступатися регіональними інтересами заради загальноукраїнської справи. Переоцінивши тимчасові успіхи Галицької армії на польському фронті, дипломатія ЗО УНР відкинула посередницькі зусилля антантівської місії генерала Ж.Бартелемі та військової делегації УНР С.Дельвіга, що значною мірою спричинилося до рішення Ради міністрів закордонних справ Паризької мирної конференції від 25 червня 1919 р. (того ж дня затвердженого Найвищою радою конференції) про дозвіл польським військам окупувати Східну Галичину до р. Збруч. Помилкою була й відмова В.Панейка й радника дипломатичної місії УНР - історика С.Томашівського в липні 1919 р. взяти участь у роботі підкомісії конференції щодо вироблення політичного статусу Східної Галичини.

Небезпідставні побоювання, що Директорія УНР може піти на військово-політичний союз із Польщею коштом відмови (нехай і тимчасової) від принципу Соборності українських земель, успіхи російської контрреволюції й постійний тиск Антанти підштовхнули дипломатію ЗО УНР до пошуків порозуміння з „білою” Росією на платформі федералізму. Ініціаторами проросійської орієнтації виступили В.Панейко, С.Томашівський і К.Левицький, які ще влітку 1919 р. увійшли у зв’язок із членами „Російської політичної наради” в Парижі. Ідея союзу з

А.Денікіним поступово знаходила дедалі більше прихильників серед командування Галицької армії, що уклало 6 листопада 1919 перемир'я з ударною силою „білого руху” - Добровольчою армією й перейшло на її бік. А 17 листопада 1919 р., з дозволу Є.Петрушевича, в Одесі було підписано остаточний договір між представниками Збройних сил Півдня Росії й Начальної команди Галицької армії про її повне підпорядкування А.Денікіну. З одночасним від'їздом Є.Петрушевича з тимчасової столиці УНР - Кам'янця-Подільського до Відня й формальним розривом ним Акту Злуки на зборах депутатів Украни в австрійській столиці 9-17 грудня 1919 р. Соборна УНР припинила своє існування.

Тому й досі немає терміну актуальнішого, сенсу глибшого, завдання значимішого, ніж отой глибокий смисл, закладений у слові **Соборність**. У перекладі на мову сучасних історичних реалій вона трактується так: як із населення колишньої „європейської” колонії - УРСР витворити Соборну політичну націю незалежної України. Свободу отримала Україна, але далеко не кожен її мешканець. Бути на волі чи в рабстві - це не стільки фізичний, як духовний стан. Існує прикра реалія: чимало наших співгромадян морально-психологічно, духовно - ще в СРСР, а фізично - вже тут, в Українській державі.

Таке роздвоєння, як ніщо інше, терзає наше розтривожене суспільство. Свого часу це блискуче підмітила відома представниця нечисленних демократичних кіл Росії В.Новодворська: „Очевидно, Захід України, що зберіг імпульс до свободи, не зміг „переробити” Південь і Схід, русифіковані та зовсім непасіонарні, заселені абсолютно негромадянами, навіть якщо в них є громадянство. Адже громадянство не можна дати, воно у тебе всередині повинно бути. А в Україні, як мені відомо, громадянство дали всім і однаковою мірою. І тим не менше, багато з тих, у кого на руках є паспорт, не є громадянами України за духом”.

Список використаних джерел

1. Нова Рада. – 1919, 11(24) січня.
2. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. - К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
3. Кулиш П.А. Отпадение Малороссии от Польши / Пантелеймон Кулиш. В 3-х т. – М.: Университетская типография, 1888. – Т.2. – 399 с.
4. Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. – СПб., 1869. – Т.VI (1665 - 1668). – 292 с.
5. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О.І.Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С.112-118.
6. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923 / Дмитро Дорошенко. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: К.Ю.Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т.1. Доба Центральної Ради. – 320 с.
7. Мирна угода УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною; торгові відносини департаменту зовнішньої торгівлі з Німеччиною і Скандинавією; повноваження Ради Народних Міністрів на заключення мирної угоди з Росією тощо. – ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 9, арк. 1-122.
8. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / За ред. В.Ф.Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.
9. Листування про межі України. Частина 1. Клопотання окремих організацій про приєднання місцевостей до України, листування з МВС про приєднання частин Холмщини, Бессарабії, Криму та ін., законопроект про адміністративний поділ України. – ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 186. арк. 1-106.
10. Протоколи засідань Ради Міністрів Української Держави (2 травня – 13 грудня 1918 р.). – ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 3, спр. 8, арк. 1-121.

11. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923 / Дмитро Дорошенко. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд.: .Ю.Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.
12. Угода між Українською Державою та РСФРР про припинення бойових дій по всьому фронту (копія), листування з головою Мирної делегації РСФРР про прийняття окремих пунктів угоди та ін. – ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 3, спр. 1, арк. 1-40.
13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Дмитро Дорошенко; Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
14. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми пленарних засідань. Наукове видання. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія: Вид-во М.П.Коць, 1999. – 370 с.
15. Винниченко В. Відродження нації / Володимир Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч.3. – 535 с. Репринтне відтворення видання 1920 року: Вид-во політичної літератури України, Київ 1990.
16. Петлюра С.В. Статті / Симон Петлюра; Упоряд. та авт. передм. О.Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
17. ЦДАВО України, ф. 3933 (Особовий фонд Ісаака Мазепи), оп. 1, спр. 4, арк. 20.
18. Витвицький С. Галичина в міжнародній політиці, 1914-1923 / Степан Витвицький // Український історик. – 1995. - № 1-4(124-127). – С. 100-118.